
HÍRES BŰNÜGYEK, TANULSÁGOS NYOMOZÁSOK

SZIKINGER ISTVÁN

Nyomozás és vizsgálatok a hatalmi bűnök körében

A nyomozások és az egyéb vizsgálatok során különös problémákat vet fel a hatalom nevében eljáró személyek magatartásának felderítése, a felelősség megállapítása. Azt lehetne gondolni, hogy a közhatalom formális működése, a katonaság és a rendvédelmi szervek esetében a szigorú alá- és fölérendeltségi viszonyok megkönnyítik az igazság feltárását. A valóságban ez gyakran nem így van. Magyarországon is napirenden van a kérdés: egyes állítások szerint a rendőrség 2006 őszén elfogadhatatlan módon kezelte a konfliktusokat. A korrekt, minden lényeges részletre kiterjedő vizsgálat szükségessége teljes mértékben indokolt. Ezért is szükséges a hatalmi visszaélések miatti felelősség megállapítására irányuló külföldi tapasztalatok megismerése.

Az *Egyesült Államok* a terrorizmus veszélyének megszüntetése, valamint a demokráciát és az emberi jogokat sértő helyzet felszámolása céljából megtámadta, majd megszállta Irakot. A fejlett világ értékeit oltalmazó beavatkozás hivatalos indoklásához képest különösen sokkolta a világot az Abu Ghraib börtönben készült felvételek nyilvánosságra hozatala.

A botrány 2004 áprilisában robbant ki, amikor a médiában meztelen és megkínzott, megalázott, embertelen dolgokra kényszerített iraki foglyok képei jelentek meg. Amerikai katonák pózoltak a pórázon vezetett vagy más módon méltóságuktól megfosztott, meztelen rabok mellett. A katonai vezetés persze már korábban értesült a súlyos visszaélésekről. Ezért már a felháborodást kiváltó képek nyilvánosságra hozatala előtt is folytattak vizsgálatokat az amerikai katonák által működtetett iraki börtönök ügyében, ahol egyébként nem csupán feltételezett terroristák, hanem „köztörvényes” bűnözők is voltak.

A Ryder-jelentés¹

A Donald Ryder vezérőrnagy által 2003 novemberében megállapított problémák között szerepelt egyebek között a katonai rendészet (*Military Police*) és

¹ Major General Donald Ryder: U.S. Department of The Army Office of The Provost Marshal General, Report on Detention and Corrections Operations in Iraq (2003).
<http://www1.umn.edu/humanrts/OathBetrayed/Ryder%20Report.pdf>

a felderítés (*Military Intelligence*) közötti világos munkamegosztás hiánya. A börtönügyekért felelős parancsnok, *Geoffrey D. Miller* azonban nem fogadta el ezt a kritikát: szerinte a legszorosabb együttműködésre volt szükség a rendészek és a felderítők között. Miller tábornok amúgy szorgalmazta és intézményesítette is a „továbbfejlesztett kihallgatási technika” elsajátítására irányuló kiképzést, ami gyakorlatilag a tortúra bizonyos módszereinek oktatását jelentette.

A Taguba-jelentés²

2004 januárjában, tehát a fotók publikálása előtt, de azok, más tárgyi bizonyítékok és a súlyos visszaélésekről szóló beszámolók ismeretében, azok kivizsgálása céljából tekintette át *Antonio Taguba* vezérőrnagy a foglyokkal való bánásmód és általában a börtönök működésének helyzetét. Az általa készített jelentés egyben a katonai nyomozás megállapításait is tartalmazza. A tényfeltárás és az értékelés konkrétan a 800. katonai rendészeti dandár tevékenységére terjedt ki. Mindenekelőtt azt kell hangsúlyozni, hogy Taguba tábornok megállapította: valóban igen durva, jog- és emberellenes cselekményeket követtek el egyes katonák. Ilyenek voltak:

- a fogvatartottak ütlegetése, pofozása, rugdosása, a meztelen lábukra lépés,
- videofelvétel készítése meztelen férfi és női foglyokról,
- szexuális cselekményeket utánozó pózokba kényszerített fogvatartottak fényképezése,
- egyes börtönlakók megfosztása ruházatuktól, és napokig meztelenül tartásuk,
- férfiak női alsóneműbe öltöztetése,
- férfi fogvatartottak gúlába rendezése és rájuk ugrás,
- foglyok ételeldobozra állítása, homokzsákkal a fejükön, kéz- és lábujjaikhoz, valamint nemi szervükhöz drótok illesztése, kínvallatást szimulálva,
- egy erőszakos közöszlőssel gyanúsított fogvatartott lábára „erőszakoló vagyok” szöveg írása (hibásan: „I am a Rapest”), majd meztelenül történő lefényképezése,
- kutyapóráz és nyakörv felhelyezése egy fogvatartottra, majd egy pózoló katonanővel való fotózása (ez lett később a legismertebb felvétel),
- férfi katona közöszlőse női fogvatartottal,

² Antonio Taguba: Article 15-6 Investigation of the 800th Military Police Brigade. <http://news.findlaw.com/wp/docs/iraq/tagubarpt.html>

HÍRES BŰNÜGYEK, TANULSÁGOS NYOMOZÁSOK

- harci kutyák alkalmazása szájkosár nélkül a foglyok megfélemlítésére, legalább egy (bizonyított) esetben súlyos harapási sérülést okozva,
- halott foglyok fényképezése.

Ezeket a megállapításokat a tárgyi bizonyítékokon túlmenően gyanúsított és sértetti, valamint tanúvallomások támasztották alá. A lista korántsem teljes, a jelentés szerint előfordult a rabok vízzel és más folyadékkal való leöntése, tárgyak végbélbe dugása és egyéb kegyetlen, megalázó magatartás.

Taguba tábornok Ryder vezérőrnaggyal együtt aggályát fejezte ki a katonai rendészeti és felderítő funkciók, illetőleg szervezet és tevékenység összehozása miatt. A jelentésben számos javaslat fogalmazódott meg. A katonák által elkövetett kegyetlenkedések feltárását azonban nem követte – az egyes személyekkel szembeni büntetőeljárásra való hivatkozáson túl – a szervezeti, vezetési problémák konkrét feltárása, még kevésbé a felsőbb parancsnokok felelősségének a felvetése. Az ajánlások meglehetősen „puhák”: az anyag a fegyelem megszilárdítása mellett a kiképzés színvonalának emelését, egyebek mellett az arab kultúra mélyebb megismerését szorgalmazta.

A titkosszolgálati munkáról szóló jelentés³

2004. augusztus 23-án készült el az az anyag, amelyben az Abu Ghraib-i adathyűjtésekről és a szerzett információk értékeléséről szóló jelentések (*George R. Fay* és *Anthony R. Jones* tábornokok megállapításai) olvashatók. A vizsgálatot eredetileg *Ricardo S. Sanchez* tábornok, az egyesített feladatokat ellátó egység (*Combined Joint Task Force Seven; CJTF-7*) vezetője rendelte el.

Érdemes megemlíteni, hogy a dokumentumok egy része a dolog természetéből adódóan titkos volt, a minősítésüket azonban a későbbiekben feloldották azért, hogy a visszaélések tisztázhatók legyenek. A vizsgálatok alapvetően annak feltárására irányultak, hogy a börtönben tevékenykedő katonai titkosszolgálati részleg (205-ös dandár) hogyan viszonyult a katonai rendszert által végrehajtott jogsértésekhez. A két jelentés között annyi a különbség, hogy Fay tábornok a helyszínen tevékenykedő egységre fókuszált, míg Jones tábornok feladatul kapta annak feltárását is, hogy a 205-ös dandáron kívül

³ LTG Anthony R. Jones: AR 15-6 Investigation of the Abu Ghraib Prison and 205th Military Intelligence Brigade.; MG George R. Fay: AR 15-6 Investigation of the Abu Ghraib Detention Facility and 205th Military Intelligence Brigade.
news.findlaw.com/hdocs/docs/dod/fay82504rpt.pdf

más szervezetek vagy személyek gyakoroltak-e olyan befolyást a büntetés-végrehajtási objektumban folyó tevékenységre, amit a kegyetlenkedések és a megalázó bánásmód körülményeinek leírásához és elemzéséhez fel kellene használni.

A munka során a megbízott katonai vezetők a dokumentumok széles körét dolgozták fel, ezen belül számos jelentést, egyebek mellett a Donald Ryder és Antonio Taguba által készítetteteket is. Ezen túlmenően Fay tábornok és munkatársai meghallgattak kb. 170 olyan személyt – közöttük vezetőket –, akiknek tudomásuk lehetett (illetve kellett, hogy legyen) a helyszínen történetekről.

A titkosszolgálati munkáról szóló anyagok már tényként fogadták el a Taguba-jelentésben is leírt visszaélések megtörténtét. Az okok sorában említették a börtönben tevékenykedő egységek nem megfelelő ellátottságát, részben a hibás tervezést (nem ellenséges környezetben elvégzendő feladatokat határoztak meg, holott a valóságos viszonyok éppen annak ellenkezőjére utaltak). A CJTF-7 egységnek az ellenállás leküzdésére is jelentős energiákat kellett fordítania, miközben az egyéb teendőket, így az adatgyűjtést, továbbá az őrzés felügyeletét végezte.

2003 elején hatszáz fogvatartott (ellenséges hadifoglyok és iraki bűnözők) volt az Egyesült Államok szerveinek felelősségi körében. Az ellenállás felerősödése, illetve azzal összefüggően a katonai és rendfenntartási műveletek kiterjesztése azonban egyebek mellett azzal a következménnyel járt, hogy ugrásszerűen megnőtt a szabadságuktól megfosztott emberek létszáma. Ekkor született az a döntés, hogy az Abu Ghraib-i börtönt központi létesítményként használják. Mindazonáltal tény, hogy a feladatok növekedésével egyidejűleg nem nőttek a feladatok ellátásához szükséges források.

A jelentések szerint a visszaélések természetesen nem magyarázhatók pusztán a hivatkozott objektív körülményekkel, nehézségekkel. Az anyagok megállapítják, hogy a kegyetlen, embertelen bánásmód mögött egyrészt néhány erkölcsileg lezüllött katona és civil áll, ehhez hozzájárult a fegyelem nem megfelelő szintje a 205-ös dandár vezetői és végrehajtó állománya körében. Ugyancsak rögzíthetők voltak a parancsnoki munka hiányosságai a CJTF-7 működésében.

A titkosszolgálati tevékenységről szóló anyagok szerint a visszaélések két csoportba oszthatók. Az egyikbe a szándékosan elkövetett erőszakos vagy szexuális jogsértések, a másikba pedig a jog és az iránymutatások félreértéséből eredő torzulások köre tartozik. Nyilvánvalóan utóbbihoz tartozik a kelő kontroll hiánya, illetve a jelzésekre (például a Nemzetközi Vöröskereszt-

től érkezőkre) való nem elégséges reagálás. Jones tábornok szerint a parancsnoki állomány nem vett részt az emberi méltóságot sértő közvetlen megnyilvánulásokban, a vezetői felelősség azonban kétségtől fennáll. Fay tábornok azt állapította meg, hogy 2003. július 25. és 2004. február 6. között a 205-ös dandár 27 tagja követett el törvényszegést a fogvatartottakkal való bánásmód, illetve a kihallgatások lefolytatása körében. A Fay-jelentés szerint a kettő – vagyis a vallomások felvétele és az őrzés – között a visszaélések szempontjából csak eseti kapcsolat volt, magyarul: a börtönben történtek nem írhatók le a kínvallatás, a kegyetlen és embertelen bánásmód adatszerzési célból való intézményes megvalósulásaként.

Az igaz, hogy a kihallgatásokon nem mindig tartották be az eljárásra vonatkozó előírásokat, így azok lefolytatásakor is előfordultak visszaélések. Ezek azonban a jelentések szerint más okokra vezethetők vissza. Mindenekelőtt arra, hogy a vallomásokat felvevő katonák más területeken, esetenként más országokban szerzett tapasztalatai elnyomták a konkrét adatszerzésre vonatkozó követelmények érvényesülését. Azok ugyanis a tevékenység más területeire vonatkozó szabályozással együtt megfelelőek voltak. Másképpen szólva: a botrányos viselkedés nem magyarázható a rendelkezések hiányosságaival, illetve helytelenségével. Ezzel együtt az anyag szerint szükségessé válhat azok felülvizsgálata annak érdekében, hogy még hatékonyabban lehessen megelőzni, illetve kiküszöbölni és feltárni az esetleges abúzusokat.

A titkosszolgálati munkáról szóló jelentés végül arra a következtetésre jutott, hogy a kétségtelenül rögzíthető jogsértésektől eltekintve a katonák és más személyek becsületesen és odaadón teljesítették a szolgálatot, amiért a haza büszke lehet rájuk.

A Schlesinger-jelentés⁴

Az eddig ismertetett anyagok szerzői meglehetősen szoros kapcsolatban álltak az általuk vizsgált szervezetekkel. *James Schlesinger* maga sem tekinthető abszolút kívülállónak, hiszen két elnök, Nixon és Ford alatt védelmi miniszterként dolgozott. Carter elnök alatt már az energiaügyekért felelős kormánytagként tevékenykedett. Igaz, ekkor az általa vezetett vizsgálóbizottság másik tagja, *Harold Brown* volt a védelmi miniszter. *Tillie Fowler* kongresszusi képviselőként dolgozott, míg a bizottság negyedik tagja, *Charles A. Horner* magas rangú

⁴ The Schlesinger Report: An Investigation of Abu Ghraib Cosimo Reports. New York, 2005

tábornok volt, de 1994-ben már leszerelt. Aktuális kötődése tehát senkinek nem volt a hadsereghez, így a James Schlesinger névvel fémjelzett összegzés ebben az értelemben rögzíti a címében: független testület munkájáról van szó. Megjegyzendő mindazonáltal, hogy a tagokat *Donald Rumsfeld* hivatalban lévő védelmi miniszter kérte fel a vizsgálat elvégzésére. A jelentés egyébként az előbb ismertetett anyaghoz hasonlóan 2004 augusztusára készült el.

A Schlesinger-jelentés egyik kiinduló tétele éppen az, amit a Fay–Jones-féle értékelés háttérbe szorított. E szerint a legsúlyosabb visszaélések jelentős része éppen a kihallgatások során valósult meg, ezekről azonban – az őrzés során elkövetett abúzusokkal ellentétben – nincsenek fényképek, kevesebb a dokumentált példa. Kétségtelen tény, hogy e vallomások felvétele nem is minden esetben az Abu Ghraib börtönben történt, így a bizottság sem kizárólag az ottani jogsértésekre fókuszált. James Schlesinger és a testület tagjai a védelmi minisztérium alá tartozó valamennyi fogva tartási intézménnyel foglalkoztak, beleértve a guantánamói tábor is. A jelentés szerint az Egyesült Államok csaknem ötvenezer embert ejtett foglyul az afganisztáni és iraki műveletek idején. Visszaélésekre körülbelül háromszáz bejelentést utalt, ezek közül 2004. augusztus közepéig százötvenötöt vizsgáltak ki, hatvanhat megalapozottnak bizonyult. Az esetek egyharmada történt a fogva tartás intézményeiben, gyakran zavaros és erőszakos incidensek során. James Schlesinger és munkatársai is arra a következtetésre jutottak, hogy az elítélendő magatartások mögött nem volt azokra ösztönző szabályozás vagy politika. A torzulások mégsem tekinthetők egyszerűen eltévelyedett emberek esetlegesen előforduló megnyilvánulásainak, még vezetői szinten sem. A jelentés szerint az irányításban szervezeti és személyi felelősség egyaránt megállapítható.

A Schlesinger-jelentés emlékeztetett arra, hogy a 2001. szeptember 11-i támadás után az Egyesült Államok elnöke meghirdette a terrorizmus elleni háborút, ezt lényegében a Kongresszus is jóváhagyta. Ennek egyik fontos eleme, hogy az ellenséges csoportokhoz tartozó személyek már nem tekinthetők katonának, a háborús törvények és a humanitárius nemzetközi jog meghatározásai szerinti hadviselőknek, így rájuk nem is terjedhet ki az említett rendszerek által nyújtott védelem. Ennek ellenére – a jelentés szerint – a katonák eljárásáért felelős miniszterek és az egyesített erők főparancsnoka megállapodtak abban, hogy alkalmazni fogják a genfi egyezményekben lefektetett normákat. Az Egyesült Államok elnöke is úgy rendelkezett, hogy a fogvatartottakkal humanusan, a katonai szükségletekre is tekintettel úgy kell bánni, hogy az összhangban legyen a genfi humanitárius rendelkezésekkel.

2002-ben az elnök jogi tanácsadója tájékoztatást kért arról, hogy a tortúra elleni egyezmény követelményeit tiszteletben tartják-e. Az igazságügyi minisztériumtól az a válasz érkezett, hogy igen, mert kínvallatásról csak akkor beszélhetünk, ha szándékosan okoznak nehezen elviselhető fizikai fájdalmat vagy pszichikai sérülést, szenvedést.

A hadsereg számára kiadott kézikönyvnek a kihallgatásokra, adatszerzésre vonatkozó iránymutatásai (*Army Field Manual 34-52, a továbbiakban: AFM 34-52*) 17 olyan módszert írtak le, amelyek elfogadhatók a megfelelő vallomások megszerzése érdekében. 2002-ben a guantánamói tábor parancsnokai azzal a kérelemmel fordultak a katonai vezetéshez, hogy a konokul hallgató foglyok megtörésére, a kívánt információk megszerzésére alkalmas erősebb technikákat engedélyezzenek. A védelmi miniszter ennek megfelelően 2002. december 2-án határozott további 16 módszer engedélyezéséről. Ezek egy része valóban nem minősül tortúrának, bizonyos eljárások azonban határozottan tiltottak a nemzetközi jogban. Tény ugyanis, hogy az emberi méltóságot védő rendelkezések nem csupán a szoros értelemben vett kínvallatást, hanem a kegyetlen, embertelen, megalázó bánásmódot is tiltják. Az új vagy módosított technikák a következők voltak:

1. a kihallgatottra rákiabálás, a vele való ordítozás;
2. félrevezetés (taktikai blöff);
3. több kihallgató (fenyegető) jelenléte;
4. a kihallgató személyét érintő megfélemlítés (külföldiként, rendszerint olyan országból való „szakemberként” mutatkozik be, ahol közismert a kínvallatás elterjedtsége);
5. fárasztó, kimerítő testhelyzetek (például a kihallgatottnak állnia kell);
6. hamis dokumentumok, iratok bemutatása;
7. teljes elszigetelés, legfeljebb 30 napra;
8. a fénytől, hanghatásoktól való megfosztás;
9. csuklyának a fejre való ráhúzása (szállításkor, de a kihallgatások idején is);
10. hűsúlyozás kihallgatások;
11. a közvetlen szükségleteket szolgáló tárgyakon felül minden dologtól való megfosztás (beleértve a vallás gyakorlásához szükséges kellékeket is);
12. „katonai diéta” (csökkentett tápértékű készételek fogyasztására szorítás);
13. a ruházattól való megfosztás;
14. erőszakos test- és arcápolás (például kényszerborotválás);
15. a foglyok megismert fóbiáira építő stresszfokozó helyzetek előállítása (például kutyák elővezetése a tőlük félt rabok kihallgatásakor);
16. sérülést nem okozó fizikai ráhatások (megragadás, mellbe bökődés, taszítás).

A védelmi miniszter a továbbiakban (2003. április 16-án) részletezte az egyes alkalmazható megoldásokat (például: a „jó rendőr–rossz rendőr” egymást váltó ráhatásai a kihallgatottra).

Kétségtelen tény, hogy a miniszter a guantánamói parancsnokok kérelmére sem engedélyezte a legkegyetlenebb, ténylegesen a kínvallatással határos (sőt: annak minősülő) módszerek (például a vízbe fojtást imitáló „waterboarding” technika) intézményesítését. Ettől függetlenül bizonyított, hogy azokat is alkalmazták. A katonai irányítás megpróbált bizonyos garanciákat is beépíteni a szabályozásba, ezek közé tartozott egyes beavatkozások miniszteri engedélyhez, illetőleg képzettséghez, beosztáshoz kötése. Az is tény, hogy az alkalmazás helyszínére vonatkozó korlátozások is voltak. Mindez azonban a személyzeti mozgások és az információáramlás következtében egyáltalában nem gátolta meg, hogy mind az engedélyezett, mind pedig a törvénytörő módszerek eljussanak mindenhová, így természetesen az Abu Ghraib-i börtönbe is.⁵

2003 augusztusában *Geoffrey Miller* vezérőrnagy látogatást tett Irakban, hogy felmérje a terror elleni műveletek hatását és a fogva tartás körülményeit. Magával vitte a védelmi miniszter határozatát, hozzátéve: azok kifejezetten Guantánamóra vonatkoznak. *Sanchez* tábornok a helyi viszonyokra adaptálva saját rendelkezéseket bocsátott ki a vallatások vonatkozásában. Ezek azonban lényegükben nem különböztek a már hivatkozottaktól (kemény megfélemlítés, kutyákkal való fenyegetés stb.)⁶. Ettől függetlenül alkalmazták a guantánamói módszereket is, valójában nem volt világos szabályozás, még kevésbé számonkérés. Miller tábornok nyomtatékosan felhívta a katonai rendőrség és a titkosszolgálat figyelmét az együttműködés szükségességére. Ezen belül az előbbi szervezet feladata volt a kihallgatások körülményeinek megteremtése.

A Schlesinger-jelentés is arra a következtetésre jutott, hogy a megváltozott helyzet, konkrétan az ellenséges környezet, továbbá az arra reagáló műveletek miatt a fogvatartottak számának igen jelentős növekedése kemény feszültségek forrásává vált. A 2003. eleji hatszázhoz képest ugyanazon év októberéig ugrásszerű emelkedés volt tapasztalható. Egyedül Abu Ghraibben mintegy hétezer bebörtönzött ember volt, és mindössze kilencven ór vigyázott rájuk. Megjegyzendő, hogy az országban kibontakozó fegyveres ellenállás az objektumot is érintette: több tűzérségi támadás érte, mind az amerikai-

⁵ Josh White: Abu Ghraib Tactics Were First Used at Guantanamo. Washington Post, 14 July 2005.

⁶ Edward Spannaus: Gen Sanchez Memo: One More Link From Rumsfeld and Cambone, to Abu Ghraib. Executive Intelligence Review, 8 April 2005, pp. 35–36.

ak, mind a fogvatartottak körében halálos áldozatokat is követelve. Hibás volt a tervezés, ennek következtében az őrzést végző állomány felkészítése sem lehetett megfelelő – nem is volt. Ugyanilyen okokból a 205-ös dandár sem tudta pótolni a képzett kihallgatók hiányát. Valójában hat különböző egység katonái vettek fel vallomásokat. A visszaélésekről szóló, már említett hatvanhat megalapozott bejelentésből ötvenöt vonatkozott Irakra. Húsz olyan eset is van, amely a fogvatartott halálával végződött. A Schlesinger-jelentés elkészültekor többségük kivizsgálása még nem történt meg.

A brutalitás és a megalázó bánásmód nem mindenütt volt jellemző. Hírhedtté vált például az 1-es zárkasor őrszemélyzetének éjszakai váltása. A független vizsgálat arra a következtetésre jutott, hogy az ilyen gócok kialakulása elkerülhető lett volna a megfelelő kiképzéssel, vezetéssel és ellenőrzéssel. Így válhattak az amerikai politikai vezetés számára is sokkolóvá a napvilágra kerülő, a kegyetlenkedéseket bemutató fényképek. Saját bevallása szerint a helyi vezetés sem tudott a súlyos visszaélésekről, ez önmagában megalapozza a felelősségét.

Végeredményben a Schlesinger-jelentés is elfogadta azt a tételt, amely szerint az Irakban szolgálatot teljesítő katonák és a velük együttműködő civilek döntő többsége becsületesen látta el a feladatait, a botrányos esetek csak az állomány szűk körét érintették.

A bizottság ajánlásai a megállapításokból következnek. Mindenképpen szükségesnek tartotta a testület a védelmi minisztérium felelősségi körébe tartozó valamennyi szervezetre vonatkozó egységes szabályok megállapítását és alkalmazását a foglyokkal való bánásmódot illetően. Világos iránymutatás kell a titkosszolgálatok és a katonai rendőrség együttműködésében. Elengedhetetlenül fontos a jó szakemberek (vizsgálók, nyelvészek, a viselkedéstudomány képviselői stb.) minél nagyobb számban történő foglalkoztatása. A terrorizmus ellen vívott háború a Schlesinger-jelentés szerint új stratégiát, taktikát, szervezeti és más megoldásokat igényel. Ezeket ki kell dolgozni, és az állományt fel kell készíteni az újfajta megközelítés szellemében való működésre. Egyértelmű keretek közé kell szorítani a kihallgatásokat. Az anyag nem veti el a „keményebb” módszerek alkalmazását, azokra vonatkozóan a szükségesség és arányosság elvét olyan módon találja érvényesítendőnek, hogy az információ megszerzésének a fontossága, sürgőssége és elvárható megfelelősége alapozhatja meg az agresszívabb fellépést. Az irányítás és a vezetés hatékonyságának a növelése érdekében a James Schlesinger vezette bizottság számos további ajánlást fogalmazott meg. Végezetül pedig felhívta a figyelmet arra, hogy a helyzet mélyebb megismeré-

se, valamint a változások követése érdekében további kutatásokra, elemzésekre és értékelésekre van szükség.

A büntetőeljárások

Az itt hivatkozott jelentések nem jutottak el a személyre szólóan konkretizált felelősség megállapításáig, büntetőjogi értelemben ez nem is lehetett a feladatuk. Az viszont igaz – Amerikában ugyanúgy, mint Magyarországon –, hogy a feltárt tények és összefüggések a nyomozás és a bírósági tárgyalás során bizonyítékként használhatók. A vizsgálatok ilyen szempontból kevés eredményt produkáltak. Példaképpen említhető a kegyetlenkedések miatt megvádoltak sorában legmagasabb rangú *Steven L. Jordan* alezredes pere. Megjegyzendő, hogy főnöke, *Thomas Pappas* ezredes egyfajta nyomozati vádalkut kötött: a *Steven L. Jordan* ügyében tett tanúvallomása fejében eltekintettek az ő büntetőjogi felelősségre vonásától (fegyelmileg elmarasztalták). A terheltet hadbírórság elé állították 2007-ben, a parancsnoki felelősség körében elkövetett mulasztások és más, valamint a tájékoztatással kapcsolatos bűncselekmények vádjával⁷. Ezek alól egy kivételével fementették, az eljárást megsúza egy megrovással. Ennek oka, hogy a tanúvallomások részben ténylegesen mellette szóltak, amellet egyes bizonyítékokat ki kellett zárni az értékelés köréből. *Fay* tábornok például végül elismerte, hogy a vele folytatott beszélgetés során nem figyelmeztette a jogaira *Steven L. Jordan* alezredest, így annak anyaga nem használható fel az ugyanazon tárgyban folyó bírósági eljárásban. Mindazonáltal születtek bűnösséget megállapító határozatok is.

A legsúlyosabb a *Charles A. Graner* elleni ítélet, amelyben a nyilvánosságra hozott képek egy részén is látható tartalékos tisztet tíz év szabadságvesztéssel sújtották a kegyetlenkedések megengedése, illetve elkövetése miatt.⁸

A számos, a fogvatartottakat megalázó helyzetekben mutató több fotón vele együtt pózoló katonanő, *Lynndie England* hasonló cselekmények elkövetése miatt három év szabadságvesztést kapott, amelyből ténylegesen összesen 521 napot töltött le. Emellett súlyos vagyoni mellékbüntetésekkel sújtották. Saját magatartását a tények elismerése ellenére nem tartotta erkölcsileg kifogásolhatónak. Csak a dolgát végezte – jelentette ki.⁹

⁷ <http://policecrimes.com/forum/viewtopic.php?t=1948>

⁸ <http://www.cdi.org/news/law/abu-ghraib-graner.cfm>

⁹ http://www.delmagyar.hu/vilagvevo/lynndie_england_mert_kellett_volna_sajnalatot_ereznem/2103698/

Sok húhó semmiért?

A tanulságokról

A területi korlátok nem teszik lehetővé az amerikai védelmi minisztérium által elrendelt, összesen 14 vizsgálatnak az ismertetését (jelentős részük nem is hozzáférhető). Ezek nem foglalják magukban a büntetőügyekben lefolytatott nyomozásokat. Mindazonáltal már ez a rövid áttekintés is megalapozza a következőket: a lényeges kérdéseket fel sem tették, így azután megalapozott válaszokat sem várhattunk.¹⁰ A történetek felderítésére, elemzésére és értékelésére felkért szakemberek egyike sem volt igazán független. Még az e tekintetben leginkább ilyennek tekintendő Schlesinger-bizottság is a honvédelmi minisztertől kapta a felkérést, a csoport tagjai többségének pedig katonai múltja volt.

Az információk beszerzése és feldolgozása terén elég nagy színvonalbeli különbségek mutatkoznak. A legtöbb anyag a korábbiakra hivatkozik, kevés új szempont merül fel az egyes jelentésekben. Kétségtelenül a Schlesinger-jelentés megy a legmesszebbre, mert határozottan felveti és vizsgálja az intézményes torzulások kérdését. Még a híres Zimbardo-kísérletet is leírja¹¹, a mellékletben hivatkozik továbbá az emberi viselkedésről szóló tudományos megállapításokra, de maga az érdemi anyag mégsem nevezhető igazán elmélyültnek. Nézetem szerint elfogadhatatlan a szükségesség és arányosság elvének olyan értelmezése, amely szerint az emberi méltóságot tiszteletben tartó bánásmódtól a megszerezhető adatok sürgősségétől, minőségétől és megfelelőségétől függően lehet elmozdulni a tortúra felé. Ettől függetlenül tény, hogy ilyen alapon történt értékelés sem olvasható a hivatkozott jelentésekben.

Megjegyzendő, hogy a kongresszusi vizsgálatok sem jutottak el a hatalomgyakorlás és a törvények uralma közötti kíváncsító viszony tisztázásáig. A különbség csak annyi, hogy a törvényhozásban a közvetlen politikai célok határozottabban kirajzolódtak, a valódi okok megismerésére irányuló szándék kevésbé.¹²

10 Keith Rohman: Diagnosing and Analyzing Flawed Investigations: Abu Ghraib as a Case Study. *Cardozo Law Review de Novo*, 2009, pp. 96–102.

11 Philip Zimbardo 1971-ben a kaliforniai Stanfordban hirdetés útján kiválasztott résztvevőkkel mesterségesen börtönviszonyokat hozott létre. A nyilvánvalóan nem „éles” helyzet azonban igen hamar ténylegesen kivetkőztette az alanyokat emberi mivoltukból, egészen szélsőséges megnyilvánulásokat előidézve. A kísérletet rövid időn belül be kellett fejezni azért, hogy a torzulások ne gyakoroljanak visszavonhatatlanul káros hatásokat a „játékosokra”. Korinek László: *Kriminológia I.* Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2010, 298–299. o.

12 Samuel Brenner: „I am a bit sickened”: Examining Archetypes of Congressional War Crimes Oversight after My Lai and Abu Ghraib. *Military Law Review*, vol. 205, 2010, pp. 1–93.

A ténylegesen feltárt szörnyűségek ellenére a jelentések szerzői nem voltak képesek arra, hogy felismerjék és leírják: világos erkölcsi és annak megfelelő emberi jogi alapok hiányában az eszközök nem szentesítik az egyébként szintén nem világosan megfogalmazott célt. Itt kell megjegyezni, hogy az iraki fogvatartottak csaknem kilencven százaléka ellen semmiféle vádat nem emeltek. A tortúra leszűkített értelmezésével szemben kizárólag az emberi méltóság teljes tiszteletben tartásán nyugvó eljárások fogadhatók el. Ez Abu Ghraib igazi tanulsága.¹³ Az is tény, hogy a végrehajtó hatalomnak (akár rendkívüli jogállapot esetére) adott felhatalmazások megnyitják az utat a jogok tiszteletben tartását mellőző gyakorlat előtt.¹⁴

Az ismertetett anyagokból is leszűrhető az a következtetés, hogy a közhatalom képviselői által esetlegesen elkövetett súlyos jogsértések kivizsgálása érdekében – akár nyomozásról, akár más szempontú tényfeltárásról és értékelésről van szó – különleges szabályok, garanciák alkalmazására van szükség. Maximálisan garantálni kell a legtagabb (tehát nem csupán az eljárási törvényben meghatározott) értelemben vett személyi összeférhetetlenség kizárását úgy, hogy annak még a látszata se merülhessen fel. Ez természetesen a nyomozó hatóságok esetében nehéz, hiszen Magyarországon – de nem csupán itt – például a rendőrség és az ügyészség között jogilag is megerősített szoros kapcsolat van. Ismeretes, hogy a 2006-os események kapcsán fölvetődött az ügyészi szervek, ügyészek felelősségének a kérdése is. Velük szemben csak a valamilyen módon ugyanazon apparátusba tartozó nyomozók járhatnak el.

Mindazonáltal a nyomozásban vannak olyan garanciák, külső kontroll-lehetőségek, amelyek az adott keretek között szavatolják az elfogulatlanságot. Ezeket maximálisan érvényesíteni kell. Példaképpen említendő a kihallgatások hang- és képfelvétellel való rögzítése, az esetleges letartóztatások (hosszabbítások) kérdésében való döntés céljából minden esetben ülés tartása, stb.

A jelenségek, kiváltó okok feltárására, illetve a további teendőkre vonatkozó javaslatok kidolgozására irányuló vizsgálatok esetében azonban nincs akadálya az elismerten független és felkészült szakemberek felkérésének. Ez olyan alapkövetelmény, amelynek a nem teljesülése esetén az eredmények mindig megkérdőjelezhetők.

13 Marcy Strauss: The Lessons of Abu Ghraib. *Ohio State Law Journal*, vol. 66, no. 6, 2005, pp. 1269–1310.

14 Diane Marie Amann: Abu Ghraib. *University of Pennsylvania Law Review*, vol. 153, no. 6, 2005, pp. 2085–2141.

Különös nehézségek merülnek fel a kihallgatottak (meghallgatottak) oldalán is. A valóság feltárása nyilvánvalóan akkor lehetséges, ha a megkérdezettek igazat mondanak. Kérdés azonban, hogy erre kötelezhetők-e. Az persze további probléma, hogy egy esetleges igen válasz mellett sincs garancia a tényleges őszinteségre.

A rendőrök az általuk foganatosított intézkedésekről általában jelentést készítenek, ez közokiratnak minősül. Egy-egy nyomozás során a felvett jegyzőkönyvek szintén közokiratok, hivatalos vizsgálatok keretében is azok lehetnek. A Btk. a közokirat-hamisítást büntetni rendeli. Aki hamis közokiratot készít, vagy közokirat tartalmát meghamisítja, hamis vagy hamisított, illetve más nevére szóló valódi közokiratot felhasznál, illetőleg közreműködik abban, hogy jog vagy kötelezettség létezésére, megváltozására vagy megszűnésére vonatkozó valótlan adatot, tényt vagy nyilatkozatot foglaljanak közokiratba, büntettet követ el. Minősített eset, ha a közokirat-hamisítást hivatalos személy a hatáskörével visszaélve valósítja meg. Ebben az esetben a valótlan ténynek nem kell jogra vagy kötelezettségre vonatkoznia, elegendő, ha lényeges adatról van szó.

Ezzel szemben áll az önvádra kötelezés tilalma, amely természetesen az eljárás alatt álló rendőröket, katonákat és más (például büntetés-végrehajtási) közökeket is megilleti, ha a felelősségük megállapításáról van szó, vagy pedig az általuk mondottak ilyen következményekkel járhatnak.

Ha konkrét eljárásról van szó, akkor a törvény egyértelmű eligazítást ad, de legalábbis az értelmezés nem ütközik különösebb nehézségekbe. A valótlán adat közokiratba foglalásában való közreműködés („intellektuális közokirat-hamisítás”) sem a közhatalom képviselőinek kihallgatásakor, sem mások vallomásának a felvételekor nem valósulhat meg, jogellenesség hiányában. Az a terhelt tehát, aki az őt megillető joggal élve nem mond igazat a nyomozati kihallgatásakor, akkor sem büntethető, ha az általa mondottak valamely jog vagy kötelezettség létezésére, megváltozására vagy megszűnésére vonatkoznak (például a hozzátartozói kapcsolatot érintően a mentességi jog tekintetében). Annak ellenére nem, hogy a kihallgatási jegyzőkönyv is közokirat.

Nem ennyire egyértelmű a helyzet a közhatalmi működés (maradjunk a rendőrségi példánál) körében keletkezett más dokumentumok esetében. A rendőr például az általa alkalmazott kényszerítő eszközről jelentést készít. Kérdés, hogy köteles-e ebbe beleírni, ha adott esetben elvesztette a fejét, esetleg saját maga is felismerte: jogellenesen járt el, fellépése bűncselekménynek minősülhet. Előfordulhat természetesen az is, hogy nem ő, hanem a vele együtt intézkedő kolléga lépte át a törvényes határokat. Ilyenkor a mentességi

csak akkor áll fenn, ha a jelentés megfogalmazója legalább pszichikai bűnszegédi magatartást tanúsított. Ha a jogsértésről való beszámolást elmulasztja, akkor ez önmagában is bizonyíték lehet egy ilyen közreműködésre. Másrészt viszont az is tény, hogy a jelentések nem minden intézkedő rendőr részéről külön-külön, hanem az együttes tevékenységről, egy megfogalmazásban készülnek.

Elvi alapon azt lehetne mondani, hogy a rendőr az intézkedéséről, a kényszerítő eszköz alkalmazásáról az általa készített közokiratban köteles az igazat elmondani, de az ilyen dokumentum vele szemben nem használható fel (már csak azért sem, mert nem tartalmazza a törvényes figyelmeztetéseket, egyebek mellett az önvádra kötelezés tilalmára). A problémát azonban ez sem oldja meg, hiszen a gyanú felmerülése, az egyéb bizonyítási eszközök beszerzése akkor sem tilos, ha magát a nyilatkozatot (jelentést) kirekesztik az inkrimináló bizonyítási eszközök, bizonyítékok köréből.

A törvényes megoldás az, ha a rendőr a jelentésében a tényeket rögzíti, a felelősséggel kapcsolatos megállapításokra nem kell külön kitérnie. Ez akkor sem mellőzhető, ha a történések alapján egyértelműen kiderül a beavatkozás jogellenessége. A gondos parancsnoki kivizsgálásnak egyébként is – a jelentésben foglaltaktól függetlenül – alkalmasnak kell lennie arra, hogy az intézkedés és a kényszerítő eszköz alkalmazását illetően a jogszerűség és a szakszerűség megállapítható legyen, annak alapján pedig az eljárás szükség esetén megindítható.